

РОЛЬ МІЛІТАРНОЇ ПРОБЛЕМАТИКИ В АКТИВІЗАЦІЇ СУЇЦИДАЛЬНИХ МОТИВІВ В УКРАЇНСЬКІЙ ПРОЗІ ДОБИ „РОЗСТРІЛЯНОГО ВІДРОДЖЕННЯ”

Нестелєв М.А.

Україна, Слов'янський державний педагогічний університет

The article investigates the peculiarities of suicidal motives in the Ukrainian prose throughout the 20-30's years of 20th century and the role of military topics in its activation during this period. We will also consider the strong influence of rapid changes of historical events in the literary works of the „lost generation”.

Війна в історії цивілізацій завжди мала велике значення, провокуючи якісні та кількісні зміни в соціумі. Оскільки цінності довоєнного часу не мають жодної ваги під час війни, то відбувається неоднозначна трансформація ієрархії цінностей кожним конкретним індивідом, найточніше яку сформулював А.Камю – „все спростовується абсурдністю можливої смерті” [6, 66]. За часів війни категорія небуття максимально наближується до існування людини, адже вона актуалізує практично все, що включає, за К.Ясперсом, поняття „межевої ситуації” (die Grenzsituation) – це смерть, страждання, страх, провина, боротьба. Водночас подібна ситуація буття легалізує для істоти, що страждає, право на загибель, до того ж, якщо страждання ці сприймаються як нестерпні та нескінченні, тому трагічний час війни дає багато приводів для самогубства. Безглуздість кровопролиття, причини якого важко пояснити, доступність такого трансцендентного поняття як смерть, створюють психологічну несприятливу атмосферу, що змінює звичні критерії пояснення дійсності. Нереальність, несправжність етично викривленого простору війни спричиняє несерйозне, вільне від утилітарно-практичної мети, ставлення до життя, а стосунки з оточенням набувають характеру гри, гри ціною у власне життя в семантичному полі „реальність-фікція”. Доречність побутування гри демонструє естетична концепція її вираження.

Наприклад, у повісті П.Панча „Без козиря” (1927) схоже непрагматичне ставлення, оформлене як гра з життям і смертю, ми бачимо в образі поручика Набутідзе, який, нудьгуючись на батареї, пробував стрілятися, і наган двічі дав осічку. В іншому творі П.Панча „Бог богів” (1926) червоноармієць Іван Минич вважає себе ніби святим, після того як дивом не був убитий під час переходу через „розстрільне поле”. Доля обох дійових осіб закінчується однаково трагічно та промовисто безглуздо. Перший гине на передовій, випадково заплутавшись вночі в колючому дроті, яким для міцності його

товариші заміняли телефонні дроти. Другий робить виставу-випробовування, наказуючи солдатам стріляти у себе, при чому його вбиває вже перша ж куля. Цікавим є той факт, що ці, у певному смислі, персонажі-суїциденти походять зі священницького роду (у Набутідзе батько – дяк в Абхазії, а Минич – взагалі з сім'ї старовірів Курської губернії), отже, для П.Панча є очевидними апріорно фаталістичні риси їх свідомості, що притаманно віруючій людині.

Війна вводить до психічної структури людини інтеріорізоване поняття суспільного зла, рецепція якого завжди супроводжується процесами відторгнення в особистості, що перебуває в ситуації вибору. Від наслідків цього ментального вибору і залежить все подальше життя індивіда, однак нерідко, зваживши всі аргументи, він зупиняється на акті добровільного переходу в небуття. В оповіданні О.Слісаренка „Канонір Душта” (1925) бессарабський селянин Душта, що розмовляє турецькою, не бачить жодного сенсу у тому, що він „мусить невідому Росію захищати, повертаючи правило гармати” [8, 322], і навіть ворога уявляє невиразно. Відірваність від звичайного побуту мирного життя та безпросвітна самотність у чужомовному абсурдному просторі спонукає каноніра до наближення візиту „вередливої пані”-смерті в акті самогубства задля отримання спокою.

Постає також цікава проблема рецепції військових подій у літературно-публіцистичних творах цієї доби, нерідко естетизоване повідомлення про смерть, а тим паче про „навмисне самоушкодження зі смертельним фіналом”, може відчутно вплинути на рівень суїцидальності. І особливо у воєнний час, коли в людині активно акумулюється тенденція до посилення невротизації психіки, а друкована продукція часто виступає популярним пропагандистським засобом, створюючи героїчний образ суспільно корисної смерті.

Стосовно періоду Першої світової війни в українській літературі героїзацію жертвних вчинків можна знайти в збірці „На зломі” (1926) Г.Епіка. Глухий юнак домігся права на подвиг задля знешкодження бандитів і помирає в ім'я торжества правди („Анкета”). П'ятеро молодих підпільниць патетично жертвують собою, потрапивши до рук денікінської контррозвідки („В жовтневу ніч”). Юна дівчина не зупиняється перед самопожертвою, аби врятувати життя своїм товаришам-підпільникам („Надія”) [5]. Межа між подібною самопожертвою та парасуїцидальною поведінкою надзвичайно нечітка, такі персонажі наближають себе до суїцидентів тим, що в брутальній ситуації керуються не інстинктом самозбереження, а потягом до смерті, якщо скористатись психоаналітичною термінологією. Для української літератури цього часу характерна також своєрідна легендаризація народного героя,

месника, яку засвідчує однойменне оповідання зі збірки „Кара-круча” (1923) О.Копиленка. Народ називає найвищу кручу біля лісу з голою каменюкою зверху на честь отамана Крука, що „мстився панам, палив, кидав з кручі – тому і кара” [7, 259], а коли ловили його з ватагою – кинувся з неї. Піднесений стиль викладу, ідеалізація характеру та настанова на виправдання дій персонажа визначає установку на прийняття героїчної ідеї, де абсолютно виключається поняття самогубства при ідентифікації подібної форми смерті. Піднесений стиль викладу, ідеалізація характеру та настанова на виправдання дій персонажа визначає структуру таких публіцистичних чи художніх мистецьких виявів, причому за умов повного прийняття героїчної ідеї абсолютно виключається поняття самогубства при ідентифікації подібної форми смерті. Це явище було доволі характерне для пореволюційної прози, яка намагалася оспівувати героїчний дух народу в образах декласованих елементів, це відмітив ще в 1925 році М.Доленго, зазначаючи, що „бандитський екзотизм – неодхильна ознака сучасної белетристики” [1, 42]. Широке побутування в українській художній творчості асоціальних, деструктивних образів-персонажів з викривленим поняттям моралі можна пояснити впливом на вітчизняне світомислення такого архетипу візантійського менталітету як архетипу „героїзованого злочинця”, що, на думку дослідників О.Донченко та Ю.Романенко, „потенціалізує агресію нереалізованих особистостей у вигляді злочинності” [2, 173].

Українські письменники, що працювали у 20-30-х рр. ХХ ст., пережили страхіття воєнного часу чи як учасники, чи як спостерігачі, однак незалежно від цього драматичний досвід того періоду спостерігається у їх творчості, активно виявляючись на рівні осмислення проблем сфери танатологічного. Наприклад, І.Дніпровський у „пам’ятці для мемуарів” „Літературні стрічі” (1933) зазначає: „... з війни я привіз одну травму – *підступну думку про смерть*” (виділення авторське – М.Н.) [3, 13], стверджуючи тим самим себе як представника так званого “втраченого покоління”. Суїцид був чи не найтипівішим вчинком представників “втраченого покоління”, адже вони повною мірою відчували на собі незрозумілість сутності буття і безрезультативність усіх спроб його впорядкувати.

Військовий стан загалом спричинює до появи особливого виду суїциду, а саме – „альтруїстичного самогубства” (за термінологією Е.Дюркгайма). На думку французького філософа та соціолога, військове середовище схоже на первісне суспільство, згуртовану монолітну групу, котра невідступно контролює індивіда і не дає йому діяти на власний розсуд. Ці правила передбачають імперсоналізм, що викликає протиріччя в громадянській свідомості – за цих обставин основа поведінки солдата лежить поза сферою його особистості, що характерно для альтруїстичного

стану. Альтруїзм є основою мілітарного духу, а героїчна смерть при цьому мотивується відданістю та самозреченням. Сама смерть кваліфікується як обов'язок індивіда по відношенню до соціуму [4, 255–289].

В українській літературі посттравматичні наслідки „подвійної пожежі війни та революції” (В.Маяковський) відчутні в художній системі багатьох творів, де діють надломлені психічно та фізично персонажі, а, окрім цього, соціальні катаклізми військового часу, загостривши творчу рецепцію танатологічного дискурсу, виокремили в повоєнному мистецтві цілісну модель осмислення суїциду, що знайшла своє місце у тісному взаємозв'язку радянської літературності й реальності.

Перелік посилань

1. Доленго М. *Критичні етюди*. – К.: ДВУ, 1925. – 73 с.
2. Донченко О., Романенко Ю. *Архетипи соціального життя і політика (Глибинні регулятиви психополітичного повсякдення): Монографія*. – К.: Либідь, 2001. – 334 с.
3. Дніпровський І. *Літературні стрічі (Пам'ятка для мемуарів) // Слово і Час*. – 1995. – №3. – С. 13–17.
4. Дюркгайм Е. *Самогубство: Соціологічне дослідження*. / Пер. з фр. Л.Кононович. – К.: Основа, 1998. – 519 с.
5. Еп'к Г. *На зломі. П'ять оповідань з робітничого життя*. – [Х.]: ДВУ, 1926. – 102 с.
6. Камю А. *Миф о Сизифе // Камю А. Творчество и свобода. Сборник. Пер. с фр.* – М.: Радуга, 1990. – С. 29–118.
7. Копиленко О. *Кара-круча // Буйний хміль: Роман; Повість; Оповідання*. – К.: Дніпро, 1990. – С. 257–262.
8. Слісаренко О. *Канонір Душта // Бунт. Роман, повісті, оповідання*. – К.: Дніпро, 1965. – С. 321–325.